

Language, Legacy and Landey (LLL)

Afghanske kvinners stemme som kulturarv og kulturfrihet

www.landey.org

Et samarbeidsprosjekt under ledelse av Norsk filologisk institutt (PHI – www.philology.no)

I samarbeid med: Fritt Ord, Bergesenstiftelsen, Den afghanske ambassade i Oslo, Den amerikanske ambassade i Oslo, Afghanistankomitéen, foreningen Brighter Tomorrow, Norsk PEN, Nansen Fredssenter, PRIO, Nasjonalbiblioteket, School of Oriental and African Studies (SOAS), University College London (UCL).

Tirsdag 20. januar 2018¹

«Language, Legacy and Landey (LLL): Afghanske kvinners stemme som kulturarv og kulturfrihet» er et bredt anlagt prosjekt som inngår i Norsk filologisk institutts (PHI) verdensarv-initiativ, et initiativ som har til hensikt å fremme en forståelse for at alle mennesker, uansett kulturbakgrunn, har felles eierskap til den globale språklige og litterære kulturarven. Det bør være samfunnets plikt å forvalte den globale kulturarven, og det er individets rett å ha fri tilgang til den og å fritt velge hva den skal bety i ens liv. Kort sagt: *Kulturfrihet bør finne sted.*

Landey-prosjektet springer ut av et nylig oppdaget materiale i Nasjonalbibliotekets Morgenstjerne-samling. Blant den berømte norske lingvisten Georg Morgenstiernes (1892–1978) etterlatte papirer finnes hans nedtegnelser av afganske folkedikt, eller «landey» – en diktsjanger som er mest kjent for å uttrykke et kvinneperspektiv i et ellers mannsdominert samfunn. Prosjektet vil gjøre disse diktene kjent for et norsk publikum gjennom oversettelser, offentlige arrangementer og aktiv bruk av media. Vi har også et mer prinsipielt anliggende med prosjektet, nemlig å oppfordre til en åpen og opplyst offentlig samtale om kulturarv og kulturfrihet.

Kulturfrihet

Tilgang til den kulturelle verdensarven bør anses som en grunnleggende rettighet, ikke minst i en tid med stor global migrasjon: De nasjonale grensene for kulturtilhørighet er ikke lenger så klart definert som de en gang var. I denne sammenheng mener vi at det er av avgjørende betydning å fremheve en essensiell, men altfor ofte upåaktet side av ytringsfriheten, nemlig det vi her vil kalle *kulturfrihet*.² Hvis reell ytringsfrihet skal finne sted, er det maktpåliggende, mener vi, at de sentrale premissene for ytringsfrihet – nemlig frihet fra undertrykkelse og forfølgelse og retten til å tale fritt – kompletteres av en tredje bestanddel: *mulighet til å skape og videreføre kulturelle uttrykk, uten hensyn til landegrenser og språkforskjeller*. Den afghanske diktformen «landey» illustrer dette med all mulig tydelighet.

1. Oppdatert versjon av dette dokumentet: www.landey.org/Landey-og-kulturfrihet.pdf

2. Kulturfrihet, som vi på engelsk kaller *Freedom of Cultural Expression*, anser vi som et grunnleggende prinsipp om menneskets åndsfrihet, selv om vi også er opptatt av de juridiske og prinsipielle tanker om opphavsrett og fri deling av kulturelle uttrykk som noen ganger diskuteres med lignende ord.

Landey

«Landey»³ er en svært utbredt afghansk diktform hvor kvinner alltid har hovedrollen og ofte selv er forfattere. Det er en gammel sjanger som har oppnådd en stor anerkjennelse til tross for sin enkle form og folkelige appell. Det er «den afghanske diktningens perle» (*la perle de la poésie afghane*), for å sitere en av de første europeiske studiene av diktformen.⁴

Diktene er svært korte, har alltid to verselinjer med henholdsvis 9 og 13 stavelser, og kan minne om japanske haiku-dikt både i sin knappe form og i sitt fyndige uttrykk. Landey-dikt handler like gjerne om hverdagsliv som om storpolitikk, og har lenge vært en av de få arenaer hvor afghanske kvinner kan uttrykke sine følelser og tanker relativt fritt.

En av de mest berømte skikkelsene i landey-diktningen er den kvinnelige opprørshelten Malalai, som ledet pashtunske soldater i kamp mot britene i slaget ved Maiwand i 1880. Hun sang:

*Av min elskedes blod vil jeg tatovere en blomst
Som bringer i vanry alle hagens roser*

خال به د یار د وینو کېږدم
چې شینکې باغ کې گل گلاب و شرموبه

Landey er nært knyttet til språket *pashto* – et språk som har en særstilling i Afghanistan, et land med mange språk og med mange etniske grupper. Pashto er morsmål for ca. 14 millioner mennesker i landet,⁵ men tales av mange som andrespråk. I en region med så mange etniske, politiske og religiøse spenninger symboliserer denne diktformen enhet og forbrødring. Landey er alle afghaneres stolthet. En anekdote fra en av Landey-prosjektets deltakere viser dette tydelig: Vår representant møtte tilfeldigvis en person fra Afghanistan på en kafé og nevnte prosjektet for ham. Vedkommende var etnisk hazara og snakker dermed den persiske dialekten *hazaragi*, altså et språk som står minst like langt fra pashto som norsk fra tysk. Allikevel fikk vår prosjektdeltaker ikke kun entusiastisk støtte for Landey-prosjektet fra sin nye hazara-venn, men fikk dessuten servert intet mindre enn en spontan resitasjon av landey – på pashto!

Diktformen landey er også utbredt i de vestlige delene av Pakistan, med Quetta og Peshawar som de viktigste byene. Her tales språket pashto av omtrent 30–40 millioner mennesker.⁶

3. I eldre engelskspråklig litteratur staves «landey» ofte «landay» for å gjengi uttalen av ordet لندې *landəy* i engelsk ortografi. Siden pashto-språket skiller mellom endelsene *-ay* og *-əy* (hvh. hankjønns- og hunkjønnsendelse) er det mer korrekt å transkribere ordet slik man gjør i nyere engelskspråklig litteratur, og derfor også her, nemlig med endelsen *-ey*. Ordet *landəy* betyr «den korte», avledet av adjektivet *land* «kort». Diktene kalles også *tapa* (تپه) og *misra* (مصراع) og andre stavemåter).

4. James Darmesteter, *Chants populaires des afghans*. Paris: 1888–1890, s. cxcviii.

5. Cirka 40% av landets 35 millioner innbyggere.

6. Altså over 15% av Pakistans anslagsvis 200 millioner innbyggere.

Derfor dukker landey-dikt også opp i den unge nobelprisvinneren Malalas stemme – en ung kvinne som forøvrig er oppkalt etter den tidligere nevnte frigjøringshelten Malalai. I boken *Jeg er Malala* innledes hver av bokens fem hoveddeler med en «traditional Pashto couplet», altså et *landey*-vers. I tillegg forteller Malala i boken at hun pleide å resitere slike dikt for seg selv hjemme mens hun gjorde husarbeid, eller mens hun satt sammen med venninner og drakk te. For eksempel dette verset:⁷

Farvel musikk! Selv dine søtteste melodier bør helst stilne رباب منگيه وخت دي تېر شو
når Taliban i landsbyens utkant har brakt alles lepper til taushet د کلي خوا ته طالبان راغلي ديه

Norsk filologisk institutts *Landey*-prosjekt

Ved Nasjonalbiblioteket våren 2017 gjennomgikk Dr. Rachel Lehr (Univ. of Colorado-Boulder og Norsk filologisk institutt) etterlatte papirer etter den kjente norske lingvisten Georg Morgenstierne (1892–1978) – en av verdens fremste kjennere av Afghanistans språk og kultur. Det viste seg da at han også hadde samlet flere hundre *landey*-dikt fra sine mange reiser til landet. Disse har vært helt ukjente inntil nå og har skapt oppmerksomhet og interesse blant flere av verdens fremste Afghanistanforskere, som Norsk filologisk institutt (PHI) har diskutert materialet med. Både *landey*-diktene og andre deler av Morgenstierne-samlingen ligger til grunn for et akademisk forskningsprosjekt som PHI utarbeider sammen med Vitenskapsakademiet i Wien, ISMEO i Roma, University College London, og flere andre. I tillegg til dette forskningsprosjektet ønsker vi å fremme de norsk-afghanske forbindelsene i et kulturformidlingsprosjekt.

Prosjektet LLL vil gjøre den afghanske diktformen «*landey*» kjent for et norsk publikum. Med utgangspunkt i denne kvinnepoesien som et kraftfullt symbol vil vi rette søkelyset mot innvandrerbefolkningens klassiske språklige og litterære arv. Vi vil bidra til en utvidet samtale om den kulturelle verdensarven, og om kulturfrihet, på offentlige steder og i ulike media, mellom ulike aktører i norsk kultur- og samfunnsliv, noe vi mener er avgjørende for en åpen og vellykket integrering.

Ethvert menneske bør ha full frihet til å velge sin kulturelle tilhørighet og sin kulturelle uttrykksform. En etnisk norsk person, med forfedre bosatt i Norge i utallige generasjoner, har ingen plikt til å tilegne seg norrøn litteratur eller til å «kjenne sin Ibsen». Han eller hun har full rett til å bryte med sine forfedres kultur og velge en annen kultur, velge en blanding av flere kulturer, eller lage en ny kultur. Det samme gjelder personer som innvandrer til Norge og innvandrerens barn og barnebarn. En muslim må ikke tvinges til å følge i sine muslimske foreldres fotspor i noen henseende, ei heller tvinges til å tilegne seg en annen kulturtradisjon.

7. Malala Yousafzai og Christina Lamb. *Jeg er Malala: jenta som kjempet for retten til skolegang, og ble skutt av Taliban*. Oversatt av Poul Henrik Poulsson. Oslo: Cappelen Damm 2013: 93. **Merk: Her har vi gjengitt den norske oversettelsen fra boken, som er basert på den engelske versjonen. På pashto står det: «Fele og vannkrukke, deres tid er forbi! Taliban har kommet til landsbyen.» (altså: åpen flirt ved vannkilder er nå forbudt...)**

Vi må imidlertid anerkjenne at den globale kulturarven er et gode for samfunnet. Den norrøne litteraturen har stor verdi som norsk og skandinavisk kulturarv – og som verdensarv. Slik er det også med de store kulturtradisjonene i India, Mesopotamia, Kina, Sentralasia, Iran, i Hellas og i Romerriket, i den islamske kulturkrets og i det kristne Europas middelalder. Plikten til å ivareta den fellesmenneskelige kulturfrihet hviler på institusjonene. Hvert land bør legge til rette for at verdens kulturarv er godt representert i landets kulturliv, utdanningsvesen og i den åpne og opplyste offentlige samtale.

Alle mennesker bør ha tilgang til verdens kulturarv – både den arven som kan knyttes til enkeltmenneskets familiehistorie og etniske bakgrunn, den arven som tilhører det geografiske kulturområdet man føler seg hjemme i, og den fellesmenneskelige kulturarven man oppdager som fritt individ gjennom frie studier. Alt dette bør tilhøre alle. Vi mener det er viktig at innvandrere skal kunne føle at deres kulturbakgrunn har en norsk tilstedeværelse, en selvstendig eksistens i Norge. Vi vil vise at den kulturarven mange innvandreres historiske og etniske bakgrunn representerer, har en egenverdi for norske institusjoner, for forskere og for ulike miljøer i det norske kulturlivet. Det er naturlig at Norge tar et større ansvar for det som har dype røtter i landet. Men det er også naturlig, og nødvendig, at Norge og norske institusjoner tar et ansvar for at verdensarven skal få en norsk form og bli en integrert del av landets kultur- og samfunnsliv.

Prosjektet LLL vil oversette og utgi de landey-diktene som Morgenstjerne samlet, både i en norsk og i en engelsk utgave, og samtidig samle nyere landey-dikt fra afghanere i Norge i dag. Diktsamlingen har interesse for forskere, men den er også interessant for et bredere norsk publikum, som et godt eksempel på bånd mellom Norge og Afghanistan, men ikke minst som et integreringsfremmende tiltak.

Prosjektet vil i løpet av våren 2018 avholde flere offentlige arrangementer, blant annet på Litteraturhuset i Oslo, med høytlesning av poesi, diskusjoner og samtaler om språk og litteratur i Afghanistan, om den norske innvandrerbefolkningens kultur, og om diktning og ytringsfrihet.

Vi anser LLL-prosjektet som et avgjørende skritt mot å gjøre innvandreres klassiske språklige og litterære arv mer kjent i Norge. Hva må til for at alle mennesker skal ha mulighet til å videreføre den globale språklige og litterære kulturarven og skape nye kulturuttrykk, uten hensyn til landegrenser og språkforskjeller? Med andre ord: Hva må til for at vi skal oppnå full *kulturfrihet*?